

บทที่ ๑ ประวัติพระอภิธรรม

เนื้อหาบทที่ ๑

๑. ประวัติพระพุทธศาสนา
 - ๑.๑. ยุคพระไตรปิฎก
 - ๑.๒. ยุคอรธกถา
 - ๑.๓. ยุคฎีกา อนุฎีกา
๒. ความหมายและความสำคัญของพระอภิธรรม
๓. ประวัติการเกิดของพระอภิธรรม
๔. การแสดงพระอภิธรรมครั้งแรกในโลก
๕. การศึกษาพระอภิธรรมในสมัยต่าง ๆ
๖. การศึกษาพระอภิธรรมในประเทศไทย
๗. อภิธรรมศึกษา วัดพระธรรมกาย

วัตถุประสงค์

เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ ความเข้าใจ และสามารถอธิบายในหัวข้อต่อไปนี้ได้

๑. ประวัติคัมภีร์พระพุทธศาสนาในแต่ละยุค
๒. ความหมายและความสำคัญของพระอภิธรรม
๓. ประวัติการเกิดของพระอภิธรรม
๔. การศึกษาพระอภิธรรมในสมัยต่าง ๆ

บทที่ ๑ ประวัติพระอภิธรรม

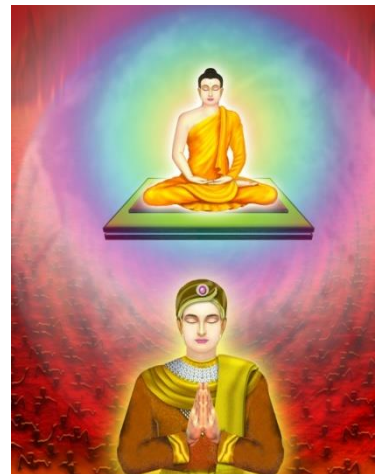
๑. ประวัติพระพุทธศาสนา

ในสังสารวัฏอันยาวนาน ไม่มีกำหนดประมาณระยะเวลาเริ่มต้นและสิ้นสุดนี้ สัตว์โลกทั้งหลายอันหาประมาณมิได้ ต้องเวียนวนอยู่ในสังสารวัฏคือ ภพ ๓ กำเนิด ๔ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ สัตตवास ๘ ประเดี้ยวสุข ประเดี้ยวทุกข์ มิเที่ยงแท้แน่นอน และไม่อาจหลุดพ้นจากสังสารวัฏนี้ได้

ตราบกระทั่งมีสัตว์ผู้มีอัชฌาศัยอันยิ่งใหญ่ ปรารถนาที่จะนำพาสรรพสัตว์

ทั้งหลายให้หลุดพ้นไปจากสังสารวัฏนี้ จึงมีวิริยะสั่งสมบารมีจนบรรลุถึงฝั่งแห่งความเป็นยอดของผู้รู้สรรพสิ่งทั้งปวง อันมีพระนามว่า **พระสัพพัญญูพุทธเจ้า** และด้วยพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ จึงเทศนาสั่งสอนสัตว์โลกผู้ปรารถนาจะพ้นไปจากทุกข์ ให้ได้บรรลุธรรมเครื่องพ้นทุกข์ตามพระองค์ ตั้งแต่กาลตรัสรู้จนถึงกาลปรินิพพานเป็นเวลา ๔๕ พรรษา หลังจากนั้นคำสอนของพระองค์ยังได้รับการสืบทอดต่อมาจากพระสาวกรุ่นแรกจนถึงปัจจุบัน เมื่อแบ่งเป็นยุคแห่งคำสอนที่ได้รับการรวบรวมเรียบเรียงและการขยายความเพื่อให้เข้าใจกันง่ายเหมาะแก่ปัญญาของคนในยุคหลัง ๆ พอจัดแบ่งเป็นยุคได้ดังนี้

๑.๑. ยุคพระไตรปิฎก

คำสอนของพระองค์ที่ทรงแสดงตลอด ๔๕ พรรษา นั้น จำแนกออกเป็น ๒ หมวดโดยย่อ คือ พระธรรมและพระวินัย พระธรรม หมายถึง พระสูตรและพระอภิธรรม ส่วนพระวินัยคือวินัยปิฎก หากจำแนกโดยปิฎกจะได้ ๓ ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก แต่เพื่อจำได้ง่ายขึ้น พระโบราณณาจารย์ฝ่ายไทยจึงได้ใช้วิธีย่อหัวข้อสำคัญในแต่ละปิฎกเป็นอักษรย่อ ในการใช้อักษรย่อนั้น วินัยปิฎกมี ๕ คำ สุตตันตปิฎก ๕ คำ และอภิธรรมปิฎก ๗ คำ

๑.) **พระวินัยปิฎก** หรือเรียกสั้น ๆ ว่า พระวินัย เป็นคำสอนเกี่ยวกับศีลและสิกขาบทตลอดจนพิธีกรรมและธรรมเนียมของสงฆ์ อันเป็นกฎระเบียบที่พระภิกษุสงฆ์และพระภิกษุณีสงฆ์จะต้องปฏิบัติ รวมถึงพุทธประวัติบางตอนและประวัติการทำสังคายนา พระวินัยปิฎกนับเป็นธรรมชั้นตรีได้ ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรีใช้อักษรย่อว่า **อา. ปา. มะ. จ. ปะ.** ได้แก่

๑. **อา.= อาทิกัมมิกะ** ว่าด้วยอาบัติปาราชิก สังฆาทิเสส อนินยต และต้นบัญญัติในสิกขาบทต่าง ๆ

๒. **ปา.= ปาจิตตีย์** ว่าด้วยอาบัติปาจิตตีย์ ซึ่งเป็นอาบัติอย่างเบา

ทั้ง ๒ หัวข้อนี้เป็นการย่ออย่างจับความมากกว่าย่อตามชื่อหมวดหมู่ จึงไม่ตรงกับชื่อที่ใช้เป็นทางการในวินัยปิฎก ส่วนอีก ๓ ข้อทำยตั้งแต่มหาวรรคตรงตามชื่อหมวดหมู่ ฉะนั้นถ้าจะจัดตามชื่อจึงควรเป็นดังนี้

๑. มหาวิมังค์ หรือ ภิกขุวิมังค์ ว่าด้วยศีลของภิกษุที่มาในพระปาฏิโมกข์¹

๒. ภิกขุณีวิมังค์ ว่าด้วยศีลของนางภิกษุณี

๓. **ม.= มหาวรรค** แปลว่าวรรคใหญ่ แบ่งออกเป็นชั้นธกะคือหมวดต่าง ๆ ๑๐ หมวด ว่าด้วยพุทธประวัติตอนปฐมโพธิกาล และพิธีกรรมทางพระวินัย

¹ปาฏิโมกข์ คือ ศีลที่เป็นข้อหลักที่พระสงฆ์จะต้องสวดทบทวนในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน

๔. **จ. = จุลวรรค** แปลว่าวรรคเล็ก แบ่งออกเป็นชั้นกระทะคือหมวดต่าง ๆ ๑๒ หมวด ว่าด้วยพิธีกรรมทางพระวินัยต่อจากมหาวรรค ตลอดจนความเป็นมาของภิกษุณีและประวัติ การทำสังคายนา

๕. **ป. = ปริวาร** ว่าด้วย ข้อเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ เป็นการย่อหัวข้อสรุปเนื้อความ วินิจฉัยปัญหาใน ๔ เรื่องข้างต้น

แต่ตามความเข้าใจของชาวอังกฤษที่ตั้งสมาคมบาลีปกรณ์ขึ้นพิมพ์พระไตรปิฎกใน ประเทศอังกฤษ เขาแบ่งวินัยปิฎกออกเป็น ๓ ส่วน คือ

๑. สุตตวิภังค์ หมายถึงทั้งศีลของภิกษุและภิกษุณี
๒. ชั้นธกะ หมายถึงทั้งมหาวรรคและจุลวรรค
๓. ปริวาร คือ หัวข้อเบ็ดเตล็ด

ในหนังสืออรรถกถาพระวินัยชื่อสมันตปาสาทิกามาถ ๑ หน้า ๑๗ พระอรรถกถาจารย์ จัดหัวข้อยอวินัยปิฎกไว้ว่า “ชื่อว่าวินัยปิฎก คือ **ปาฏิโมกข์ ๒** (ภิกขุปาฏิโมกข์และภิกขุณีปาฏิโมกข์) , **วิภังค์ ๒** (มหาวิภังค์หรือภิกขุวิภังค์ กับภิกขุณีวิภังค์) , **ชั้นธกะ ๒๒** (มหาวรรคและจุลวรรค) , **ปริวาร ๑๖**”

เรื่องเหล่านี้คงเป็นปัญหาในการเรียกชื่อหมวดหมู่ตามเคย แต่ถ้ารู้ความหมายแล้วจะ ท่องจำหัวข้อย่อ ๆ แบบไทยว่า อา. ปา. ม. จ. ป. ก็คงได้รับประโยชน์เท่ากัน

พระวินัยปิฎกนี้นับเป็นเล่มในพระไตรปิฎกมีจำนวน ๘ เล่ม ตั้งแต่เล่มที่ ๑-๘

๒.) พระสุตตันตปิฎก หรือเรียกสั้น ๆ ว่า พระสุตตร เป็นหมวดที่ประมวลพระธรรม เทศนา คำบรรยายธรรมและเรื่องเล่าต่าง ๆ อันยกย่องตามบุคคลและโอกาส เป็นธรรมที่ แสดงโดยใช้สมมุติโวหาร คือ ยกสัตว์ บุคคล สิ่งของหรือเหตุการณ์สถานที่เป็นต้นเข้ามา แสดง มีคำสอนทั้งสิ้น ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นร์ แบ่งออกเป็น ๕ นิกาย ใช้อักษรย่อว่า **ที. มะ. สัง. อัง. ขุ. ไต้แก**

๑. **ที. = ทีฆนิกาย** แปลว่าหมวดยาว หมายถึงหมวดที่รวบรวมพระสุตตรขนาดยาวไว้ ส่วนหนึ่ง ไม่ปนกับพระสุตตรประเภทอื่น หมวดนี้มี ๓๔ สุตตร

๒. **ม. = มัชฌิมนิกาย** แปลว่าหมวดปานกลาง หมายถึงหมวดที่รวบรวมพระสูตรขนาดกลาง ไม่สั้นไม่ยาวเกินไป มีทั้งหมด ๑๕๒ สูตร

๓. **สัง. = สังยุตตนิกาย** แปลว่าหมวดประมวล คือประมวลเรื่องประเภทเดียวกันไว้เป็นหมวดหมู่ เช่น เรื่องพระมหากัสสปะ เรียกกัสสปสังยุตต์ เรื่องอินทรีย์ คือธรรมะที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน เรียกอินทรีสังยุตต์ เป็นต้น หมวดนี้มีพระสูตรทั้งสิ้น ๗,๗๖๒ สูตร

๔. **อัง. = อังคุตตรนิกาย** แปลว่า หมวดเรียงด้วยองค์ คือ จัดลำดับธรรมะไว้เป็นหมวด ๆ ตามจำนวนหมวดธรรม เช่น หมวดธรรมะข้อเดียวก็เรียกเอกนิบาต หมวดธรรมะ ๒ ข้อ เรียกทูกนิบาต จนถึงหมวดธรรมะเกิน ๑๐ ข้อ เรียกอติเรกทสกนิบาต หมวดนี้มีพระสูตรทั้งสิ้น ๙,๕๕๗ สูตร

๕. **ขุ. = ขุททกนิกาย** แปลว่า หมวดเล็กน้อย รวบรวมข้อธรรมะที่ไม่จัดเข้าใน ๔ หมวดข้างต้น มารวมอยู่ในหมวดนี้ทั้งหมด โดยแบ่งเป็นหัวข้อใหญ่ ๑๕ เรื่องคือ

๑. ขุททกปาฐะ ๒. ธรรมบท ๓. อุทาน ๔. อิติวุตตกะ ๕. สุตตนิบาต ๖. วิมานวัตถุ ๗. เปตวัตถุ ๘. เถรคาถา ๙. เถรีคาถา ๑๐. ชาดก ๑๑. นิทเทส ๑๒. ปฏิสัมภิยามรรค ๑๓. อปทาน ๑๔. พุทธวงศ์ ๑๕. จริยาปิฎก

พระสุตตันตปิฎกนับเป็นเล่มมีจำนวน ๒๕ เล่ม คือตั้งแต่เล่มที่ ๙ - ๓๓

๓.) **พระอภิธรรมปิฎก** หรือเรียกสั้น ๆ ว่า พระอภิธรรม เป็นหมวดที่ประมวลพุทธพจน์อันเกี่ยวกับหลักธรรมที่เป็นหลักวิชาเกือบทั้งหมด ว่าด้วยเรื่องของปรมัตถธรรมล้วน ๆ มี ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ยกตัวอย่างเช่น เมื่อกล่าวถึงบุคคล ทางพระอภิธรรมถือว่าบุคคลนั้นไม่มี มีแต่สิ่งซึ่งเป็นที่ประชุมรวมกันของจิต เจตสิก รูป เท่านั้น ดังนั้น ธรรมะในหมวดนี้จึงไม่มีเรื่องราวของบุคคล เหตุการณ์ หรือสถานที่ซึ่งเป็นสิ่งสมมุติเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเลย ยกเว้นเพียงคัมภีร์บุคคลบัญญัติ

พระอภิธรรมปิฎกมีอยู่ทั้งสิ้น ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ นับเป็นเล่มในพระไตรปิฎกมีจำนวน ๑๒ เล่ม ตั้งแต่เล่มที่ ๓๔ - ๔๕ แบ่งออกเป็น ๗ คัมภีร์ โดยใช้อักษรย่อว่า **สัง. วิ. ธา. ปุ. กะ. ยะ. ปะ.** (หัวใจพระอภิธรรม) ได้แก่

๑. **สัง.** = **ธัมมสังคณี** เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมการจำแนก (แยก) สภาวธรรมแต่ละอย่างอย่างละเอียดแบ่งออกเป็น ๔ กัณฑ์ (ตอน) คือ จิตตูปปาทกัณฑ์, รูปกัณฑ์, นิกเขปกัณฑ์ และอรรถกถากัณฑ์

๒. **วิ.** = **วิมังค์** เป็นการจำแนกสภาวธรรมตามที่กล่าวแล้วในคัมภีร์ธัมมสังคณี โดยความเป็นขั้น ๕, อายุตนะ ๑๒, ชาติ ๑๘, เป็นต้น มีด้วยกัน ๑๘ วิมังค์ มีชั้นทวิมังค์ เป็นต้น เช่นตัวอย่างข้อความในชั้นทวิมังค์ตอนหนึ่งซึ่งมีว่า

“ขั้น ๕ ได้แก่ รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น และวิญญาณขั้น ในบรรดาขั้น ๕ เหล่านี้ ถามว่า รูปขั้นเป็นไฉน? ตอบว่า ได้แก่ รูปอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ฯลฯ” ดังนี้ เป็นต้น

๓. **ธา.** = **ธาตุกถา** ว่าด้วยการสงเคราะห์ (รวม) ธรรมที่จำแนกเป็นขั้น, อายุตนะ และธาตุเหล่านั้นนั้นแหละ เข้ากับธรรมที่จำแนกเป็นขั้นอายุตนะและธาตุนั้นเอง เช่นว่า

ถามว่า รูปขั้นสงเคราะห์เข้าด้วยขั้นใดก็ขั้น ? สงเคราะห์เข้าด้วยอายุตนะได้ก็อายุตนะ สงเคราะห์เข้าด้วยธาตุได้ก็ธาตุ ตอบว่า รูปขั้นสงเคราะห์เข้าด้วยขั้นได้ขั้นเดียว สงเคราะห์เข้าด้วยอายุตนะ ๑๑ อายุตนะ สงเคราะห์เข้าด้วยธาตุได้ ๑๑ ธาตุ” ดังนี้ เป็นต้น

๔. **ปุ.** = **ปุคคลบัญญัติ** ในคัมภีร์นี้กล่าวถึงบัญญัติ ๖ อย่าง คือ ชั้นบัญญัติ, อายุตนะบัญญัติ, ธาตุนบัญญัติ, อินทริยบัญญัติ สัจบัญญัติ และ ปุคคลบัญญัติ เสร็จแล้วจำแนกปุคคลบัญญัติคือ การบัญญัติบุคคลออกไปอย่างละเอียด

๕. **ก.** = **กถาวัตถุ** ว่าด้วยคำถาม คำตอบ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ระหว่างนิกายเถรวาทกับนิกายต่าง ๆ โดยนำเรื่องที่มีความเห็นไม่ตรงกันมาตั้งเป็นกถาหรือหัวข้อเรื่อง เช่น ปุคคลกถา เรื่องบุคคล ปรีหานิกถา เรื่องความเสื่อม เป็นต้น ซึ่งแต่ละกถาจะมีคำถามและคำตอบอีกมากมาย พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่ามี ๑,๐๐๐ กถาสูตร คือ สกวาที ๕๐๐ สูตร ปรวาที ๕๐๐ สูตร แต่ตัวเลข ๕๐๐ นี้ อาจหมายถึงหลายร้อย เพราะเท่าที่นับกันดูแล้วได้หัวข้อเรื่อง ๒๑๙ ข้อ (บางแห่งว่า ๒๙๐ ข้อ)

๖. **ย.= ยมก** รวบรวมการแสดงธรรมโดยวาระของความเป็นคู่ เช่น ปุจฉาคู่กับวิสัชนา ซึ่งแต่ละปุจฉาและวิสัชนานั้นยังแบ่งเป็น ๒ อย่างอีก คือ โดยอนุโลมกับโดยปฏิโลม เป็นต้น

๗. **ป.= ปฏฐาน** ว่าถึงเรื่องปัจจัย ๒๔ คือ ธรรมเครื่องอุปการะให้เกิดผล ๒๔ อย่าง มีเหตุปัจจัยเป็นต้น ตามวาระต่าง ๆ เพื่อให้เห็นว่า สภาวะธรรมทั้งหลายปรากฏเกิดขึ้นตามเหตุตามปัจจัยทั้งสิ้น มิได้เกิดจากการบังการของผู้ใด แต่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติที่เรียกว่า กรรมนิยาม จิตตนิยาม อุตุนิยาม และธรรมนิยาม

ประวัติการกลั่นกรองและจัดเป็นหมวดหมู่คำสอนที่เรียกว่า **สังคายนา หรือ สังคีติ** (แปลว่า สวดพร้อมกัน) นี้ ในอรรถกถาพระวินัยชือสมันตปาสาทิกากล่าวว่า

ครั้งที่ ๑ เริ่มมีมาตั้งแต่หลังพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน

ครั้งที่ ๒ ทำภายหลังพุทธปรินิพพานแล้ว ๑๐๐ ปี

ครั้งที่ ๓ ทำภายหลังพุทธปรินิพพานแล้ว ๒๑๘ ปี (ตามประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ว่า พ.ศ.๒๓๔ หรือ ๒๓๕) ในการทำสังคายนาคั้งนี้ พระโมคคลีบุตรติสสเถระ ได้แต่งคัมภีร์ กถาวัตถุ ซึ่งเป็นคัมภีร์ในพระอภิธรรมปิฎกเพิ่มขึ้นด้วย ตามประวัติว่าบทตั้งมีอยู่เดิมแล้ว แต่ได้แต่งขยายให้พิสดารออกไป

การสังคายนาทั้ง ๓ ครั้งที่ทำในอินเดียเป็นการทำสังคายนาของพระอรหันต์ จึงเป็นมติที่รับรองกันโดยทั่วไป แต่สังคายนาคั้งที่ ๔ ที่ทำในอินเดียผสมกับฝ่ายมหายาน จึงไม่เป็นที่รับรอง

ครั้งที่ ๔ กระทำเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘ ในประเทศศรีลังกา (นับว่าเป็นคั้งที่ ๑ ในประเทศศรีลังกา)

ครั้งที่ ๔ กระทำเมื่อ พ.ศ. ๔๓๓ หลักฐานบางแห่งว่า พ.ศ. ๔๕๐ (เป็นครั้งที่ ๒ ในประเทศศรีลังกา) **ได้มีการจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลานครั้งแรก** มีคำกล่าวว่า ได้จารึกอรรถกถาลงไว้ด้วย

การสังคายนาครั้งที่ ๔ บางมติไม่จัดเป็นการสังคายนา เช่นในประเทศพม่า จะจัดสังคายนาครั้งที่ ๕ เป็นครั้งที่ ๔ ไป

๑.๒. ยุคอรรถกถา

เนื่องด้วยในพระไตรปิฎกมีถ้อยคำบางคำหรือเนื้อความบางตอนที่เข้าใจยาก หรือย่อเกินไป ไม่ชัดเจนพอที่จะให้ผู้ศึกษายุคหลังเข้าใจ จึงจำเป็นต้องมีการอธิบายความให้เข้าใจง่ายขึ้น คำอธิบายขยายความพระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลีนี้ท่านเรียกว่า **อรรถกถา** และคัมภีร์อรรถกถานี้ก็มีมาแต่สมัยพุทธกาล เรียกว่า **คัมภีร์มหาอรรถกถา** อันเป็นอรรถกถาธิบายดั้งเดิม ประกอบด้วย ๒ ส่วนสำคัญ คือ

๑. ปกิณณกเทศนา หมายถึงพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายด้วยพระองค์เองเมื่อมีผู้ทูลถาม เพื่อให้คนรุ่นหลังเข้าใจ

๒. สวากขาต หมายถึงถ้อยคำของพระสาวก ได้แก่ของพระสารีบุตร พระอานนท์ เป็นต้น ที่กล่าวอธิบายพระพุทธพจน์ไว้ เช่น สังคีตสูตรของพระสารีบุตร อานันทกัณฑ์เทวรัตตสูตรของพระอานนทเถระ และกัณฑ์เทวรัตตสูตรของพระมหากัจจายนเถระ เป็นต้น

พระธรรมวินัยนี้ ตามหลักฐานในอรรถกถากล่าวว่า ได้สังคายนาจัดระเบียบเป็นรูปพระไตรปิฎกแล้วตั้งแต่การสังคายนาครั้งที่ ๑ เป็นต้นมา ในประเทศอินเดียได้มีการสังคายนา

ถึง ๓ ครั้ง โดยเฉพาะในครั้งที่ ๓ นี้ พระโมคคลีบุตรได้แต่งคัมภีร์กถาวัตถุ ซึ่งเป็นคัมภีร์ใน
อภิธรรมปิฎกเพิ่มขึ้นด้วย ตามประวัติว่าบทตั้งมีอยู่เดิมแล้ว แต่ได้แต่งขยายให้พิสดารออกไป
เรื่องกถาวัตถุเป็นเรื่องคำถามคำตอบข้อขัดแย้งกันเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
ระหว่างนิกายเถรวาท (สกวาทิ) กับนิกายอื่น ๆ ๑๗ นิกาย (ปรวาทิ) โดยพระโมคคลีบุตรได้
นำเอาเรื่องหรือสูตรของนิกายอื่น ๆ ๑๗ นิกาย ที่มีความเห็นไม่ตรงกับสูตรในนิกายเถรวาท
มาตั้งเป็นกถาหรือหัวข้อเรื่องไว้นับจริงได้ ๒๑๙ หัวข้อเรื่อง (ตำราบางเล่มว่ามี ๒๕๐ เรื่อง)
เช่น ปุคคลกถา เรื่องบุคคล ปริทานิกถา เรื่องความเสื่อม เป็นต้น ซึ่งในแต่ละกถาหรือหัวข้อ
เรื่องก็จะมีคำถามคำตอบอีกมากมาย (พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่ามีกถา ๑,๐๐๐ สูตร คือ
ฝ่ายสกวาทิ ๕๐๐ ฝ่ายปรวาทิ ๕๐๐) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระโมคคลีบุตรต้องศึกษาคำสอนของ
นิกายอื่น ๆ ด้วย จึงได้รู้ว่าสูตรใดที่ไม่ตรงกับของเถรวาทแล้วจึงนำมาเรียบเรียงเป็นเรื่อง ๆ
ดังกล่าว และเมื่อทำสังคายนาเสร็จแล้ว ก็ได้ส่งคณะทูตไปประกาศพระพุทธศาสนาใน
ประเทศต่าง ๆ รวมทั้งพระมหินทเถระ ผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้าอโศกมหาราช ได้นำ
พระไตรปิฎกและอรรถกถาไปยังประเทศศรีลังกาเป็นครั้งแรก เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาจน
ชาวศรีลังกาเลื่อมใสและออกบวชในพระพุทธศาสนา

ภายหลังต่อมาได้มีการแปลพระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นภาษาสิงหล (ศรีลังกา)
เพื่อความสะดวกแก่การศึกษาของชาวสิงหล และต่อมาภายหลังพระพุทธโฆสาจารย์ชาว
อินเดียได้แปลกลับเป็นภาษาขมครตามเดิม แต่อรรถกถาฉบับเดิมที่เรียกว่า **“มหาอรรถกถา”**
ของพระโบริณจารย์ชาวสิงหลได้หายไปแล้ว คาดว่าคัมภีร์อรรถกถาที่ใช้ในปัจจุบัน พระ
โบริณจารย์ได้นำเค้าโครงมาจากคัมภีร์มหาอรรถกถา แล้วมาเรียบเรียงขึ้นใหม่ ดังคำ
ปรารภที่พระพุทธโฆสาจารย์กล่าวไว้ตอนแรกในอรรถกถาพระวินัยชือสมันตปาสาทิกาว่า
“ข้าพเจ้า...จักเอามหาอรรถกถาเป็นโครงของสังวรณนานั้น...”¹

ยุคอรรถกถาของพระอรรถกถาจารย์รุ่นหลังนี้เริ่มประมาณ พ.ศ. ๙๕๖

¹ วิ.อ.สมันตปาสาทิกา ภาค ๑ (ไทย) 1/21

๑. อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

คัมภีร์ชั้นอรรถกถานั้นมีทุกปิฎก ในที่นี้จะขอกล่าวเฉพาะอรรถกถาอภิธรรมเท่านั้น ซึ่งมี ๓ ชื่อคัมภีร์ดังต่อไปนี้

๑. อัญฐสาลินี	อธิบาย ธรรมสังคณี
๒. สัมโมหวิโนทนี	อธิบาย วิมังค์
๓. ปัญจปรกธ	อธิบาย ๕ คัมภีร์ที่เหลือ คือ กถาวัตถุ
บุคคลบัญญัติ ธาตุกถา ยมก และปฏิฐาน
- อรรถกถาที่มีชื่อทั้งสามเล่มนี้ เรียบเรียงโดยพระพุทโธสภาจารย์ชาวอินเดีย

๒. อรรถกถาอภิธรรมสังเขป (ย่อ)

นอกจากนั้นยังมีคัมภีร์อรรถกถาอภิธรรมโดยย่ออีก ๒ คัมภีร์คือ

๑. อภิธัมมวาทาร และรูปารูปวิภาค (จำแนกรูปนาม) แต่งโดยพระพุทโธตตเถระชาวอินเดีย แต่งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ (พ.ศ.๑๐๐๐)

๒. อภิธัมมัตถะสังคหะ แต่งโดยพระอนรุทธาจารย์ ชาวอินเดียตอนใต้ เกิดที่เมืองท่ากาเวรีหรือกาวิลกันญจี เขตเมืองกันญจีปุระ แคว้นโจฬะ เมื่อท่านมาพัก ณ วัดมูลโสมะ (โสมาราม) ได้แต่งตามคำวิงวอนของอุบาสกชื่อ นัมพะ (ภาษาสิงหลว่า นัมพะ ภาษาพม่าว่า นัมปะ) ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๗ (ยังเป็นที่สงสัยของนักวิชาการอยู่ว่า ท่านเกิดในสมัยใด แต่งคัมภีร์อภิธัมมัตถะสังคหะเมื่อไรแน่)

สาระของคัมภีร์อภิธัมมัตถะสังคหะนี้ ได้ประมวลเนื้อหาสำคัญจากพระอภิธรรมปิฎก และอรรถกถาพระอภิธรรม เพื่อให้ชนรุ่นหลังศึกษาเข้าใจได้ง่ายขึ้นโดยไม่ย่อและพิสดารเกินไป เนื้อความในคัมภีร์นี้มีได้เรียงตามพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ (ส. วิ. ธา. ปุ. ก. ย. ป.) แต่จัดลำดับใหม่ โดยแบ่งออกเป็น ๔ หมวด คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ครอบคลุมเนื้อหาสาระจากพระอภิธรรมปิฎกเป็นส่วนใหญ่ และมีคำอธิบายจากคัมภีร์อรรถกถาบ้าง

๑.๓. ยุคฎีกา อนุฎีกา

ฎีกาอันเป็นคำอธิบายอรรถกถา เป็นหลักฐานชั้นที่ ๓ ส่วนมากจะแต่งในประเทศศรีลังกาประมาณ พ.ศ.๑๕๘๗ ส่วน**คัมภีร์อนุฎีกา**นั้น แต่งขึ้นภายหลังฎีกาในยุคต่อ ๆ มาเป็นคำอธิบายฎีกาอีกต่อหนึ่งจึงนับเป็นหลักฐานชั้นที่ ๔ ในที่นี้จะมุ่งขยายความเฉพาะฎีกาที่ขยายความคัมภีร์อภิมมัตถะสังคหะเท่านั้น

คัมภีร์อภิมมัตถะสังคหะ ซึ่งแต่งโดยพระอนุรุทธาจารย์นี้ ต่อมาได้มีผู้แต่งคัมภีร์ฎีกาอธิบายความในคัมภีร์อภิมมัตถะสังคหะอีก ๔ คัมภีร์ด้วยกัน คือ

๑. **คัมภีร์อภิมมัตถะสังคหะฎีกาเก่า** แต่งประมาณก่อนศตวรรษที่ ๑๗ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง บางท่านกล่าวว่า พระมหากัสสปะ วัดอุทุมพรคิริ (วัดเขามะเตือ) ประเทศศรีลังกา เป็นผู้ประพันธ์
๒. **คัมภีร์อภิมมัตถะวิภาวินี** แต่งโดยพระสุมังคลสามี ประเทศศรีลังกา แต่งประมาณศตวรรษที่ ๑๗ (พ.ศ.๑๗๐๐)
๓. **สังเขปวรรณนา** แต่งโดยพระธรรมเกตุ ชาวพม่า
๔. **ปรมัตถที่ปนี** แต่งโดยพระญาณธชะ (เกติ อุ ญาณะ) วัดแลดี จังหวัดโมงยวา ประเทศสหภาพพม่า แต่งจบในเดือน ๑๒ พุทธศักราช ๒๔๔๐

สรุปได้ว่า พระอภิธรรมก็คือธรรมะหมวดที่ ๓ ในพระไตรปิฎก ที่สอนให้รู้จัก ๑) ธรรมชาติอันแท้จริงที่มีอยู่ในตัวเราตลอดจนสรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย อันได้แก่ **จิต เจตสิก รูป** เท่านั้น ๒) ธรรมที่พ้นไปจากรูปนามคือ **พระนิพพาน** ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของสรรพสัตว์ที่ต้องบรรลुหรือไปให้ถึง และ ๓) **บัญญัติ** คือคำพูดหรือสิ่งที่ใช้สื่อความกันได้

หมายความว่า มนุษย์ เทวดา พรหม และสัตว์ทั้งหมด หากกล่าวในทางปรมัตถธรรมถือว่าเป็นเพียงรูปนาม คือการประชุมรวมกันขององค์ประกอบตามธรรมชาติอันได้แก่ จิต เจตสิก รูป ไม่มีสัตว์บุคคลให้ยึดถือได้ ส่วนสรรพสิ่งมีอย่างเดียวคือรูปธรรมที่รวมประชุมกันเข้า และธรรมที่พ้นจากรูปนามคือพระนิพพานอันสงบจากรูปนามขั้นที่ ๕

ฉะนั้น ธรรมชาติทั้ง ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน นี้จึงรวมเรียกว่า **ปรมัตถธรรม**

พระอภิธรรมนั้น เป็นธรรมที่แสดงถึงความจริง ๒ ประเภท คือ **ปรมัตถธรรม** กับ **บัญญัติธรรม**

๑. **ปรมัตถธรรม** หรือ **ปรมัตถสังขะ** คือ **ธรรมชาติอันประเสริฐ ที่เป็นความจริงแท้ ไม่แปรปรวนไปอีก** มีอยู่ ๔ ประการ คือ **จิต เจตสิก รูป นิพพาน**
 ๒. **บัญญัติธรรม** หรือ **สมมุติสังขะ** คือ **สิ่งที่บัญญัติหรือตั้งขึ้นแล้ว เป็นที่ยอมรับของหมู่ชน** เพื่อให้เรียกชื่อหรือสื่อสารกันได้ถูกต้องตามความนิยมของคนหมู่หนึ่งหรือประเทศหนึ่ง เช่น นายมี นางมา เงิน ทอง ต้นไม้ ภูเขา ชมพู่ ลูกหว่า เป็นต้น
- สรุปแล้วพระอภิธรรมกล่าวถึง ๕ เรื่อง คือ **จิต เจตสิก รูป นิพพาน** ซึ่งเป็นปรมัตถธรรม (ปรมัตถสังขะ) และ **บัญญัติ** ซึ่งเป็น บัญญัติธรรม (สมมุติสังขะ)

๒. ความหมายและความสำคัญของพระอภิธรรม

คำว่า อภิธรรม มีความหมายตามศัพท์ว่า **ธรรมอันยิ่งใหญ่ ธรรมอันพิเศษ** ซึ่งแปลได้ว่า พระอภิธรรมเป็นธรรมอันยิ่งใหญ่และพิเศษกว่าพระสูตร หมายความว่า พระอภิธรรมกล่าวถึงหลักธรรมที่ละเอียดพิสดารกว่าพระสูตร

ด้วยเหตุที่พระสูตรเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงตามฐานะของผู้ฟัง จึงไม่ทรงแสดงขั้นต้น ภายหลัง และธาตุเป็นต้น ไว้ครบถ้วนในทุกพระสูตร แต่จะแสดงเพียงส่วนที่เหมาะสมกับผู้ฟังในแต่ละโอกาส และบุคคลเป็นต้นเท่านั้น

ส่วนในพระอภิธรรม พระพุทธองค์ทรงเน้นสภาพธรรมเท่าที่มีได้ทั้งหมดโดยไม่ขึ้นกับประเภทบุคคล จึงไม่นิยมกล่าวถึงบุคคล สัตว์ สิ่งของ เป็นต้น เหมือนพระวินัยและพระสูตร แต่จะใช้เฉพาะคำที่ระบุถึงสภาพธรรมล้วน ๆ เช่น จิต ผัสสะ เวทนา สัญญา เป็นต้น

คำที่ปรากฏในพระวินัยและพระสูตรเปรียบเหมือนคำที่ใช้สื่อสารกันทั่วไป เช่น คำว่า “น้ำ”

ส่วนคำในพระอภิธรรมเป็นคำเฉพาะตามสภาวะเดิม เช่นเดียวกับทางวิทยาศาสตร์ที่เรียกน้ำว่า “ H_2O ”

พระอภิธรรม เป็นธรรมะชั้นสูงในพระพุทธศาสนา กล่าวโดยรวบยอดคือ คีชาใน หัวข้อ จิต เจตสิก รูป นิพพาน และบัญญัติ เป็นหัวข้อธรรมะล้วน ๆ เป็นการประกาศถึงพระ สัมพัฏฐุตถญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแท้จริง เพราะเว้นจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสียแล้ว ก็มิได้มีผู้ใดที่จะมีปัญญาอันกว้างขวางตรัสรู้และนำมาเปิดเผยได้ จึงเป็นการยาก ที่เดียวที่จะเข้าใจ นอกจากผู้มีศรัทธา มีปัญญา มีความเพียรอย่างยิ่งยวดเท่านั้น

บุคคลผู้ไม่ชอบศึกษาธรรมะล้วน ๆ ก็กล่าวว่าอภิธรรมนั้นยาก เรียนไปไม่รู้สัก เพลิดเพลินในหลักธรรม นำไปเป็นหลักดำเนินชีวิตได้ยาก

ส่วนบุคคลผู้ชอบศึกษาอภิธรรมกล่าวว่า เมื่อศึกษาอภิธรรมเข้าใจแล้ว เรียนอภิธรรม สนุก เพลิดเพลิน เข้าใจในหัวข้อธรรมดี สนุกในการจำแนกประเภทของธรรมะ เรียนแล้ว **ไม่รู้สักเมื่อหน่าย** ทำให้รู้ว่าอะไรเป็นอกุศล อะไรเป็นกุศลได้ละเอียดลออมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะทำให้ผู้ศึกษาอย่างจริงจังสามารถรักษาจิตของตนให้เป็นกุศล ให้มีศรัทธาและปัญญาในทางที่ ถูกต้องได้ นอกจากนั้นยังสามารถนำหลักธรรมชั้นสูงนี้ไปดำเนินชีวิตและแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีได้

บุคคลควรเรียนวิชาที่ควรเรียนทุกอย่าง
ไม่ว่าจะต่ำ ปานกลาง หรือชั้นสูงก็ตาม
บุคคลควรรู้ประโยชน์ของวิชาที่เรียนทุกอย่าง
แต่ไม่ควรใช้ทั้งหมด ศิลปะวิทยาที่ศึกษาแล้ว
นำประโยชน์ให้ในเวลาใด แม้เวลาเช่นนั้นย่อมมีแท้ ๆ

(ช.ชา.มุสิกชาดก (ไทย) 27/817/181

๓. ประวัติการเกิดขึ้นของพระอภิธรรม

ในอรรถกถาธรรมสังคณีกล่าวว่า ใครก็ตามที่จะบรรลุและรู้ทั่วถึงในพระอภิธรรมได้ ผู้นั้นต้องบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศ เพื่อความเป็นพระสัมพันธัญญะพุทธเจ้า เมื่อทรงบรรลุความเป็นพระสัมพันธัญญะพุทธเจ้าแล้วนั้นแหละจึงเป็นอันรู้ทั่วถึงในพระอภิธรรมอย่างแท้จริง

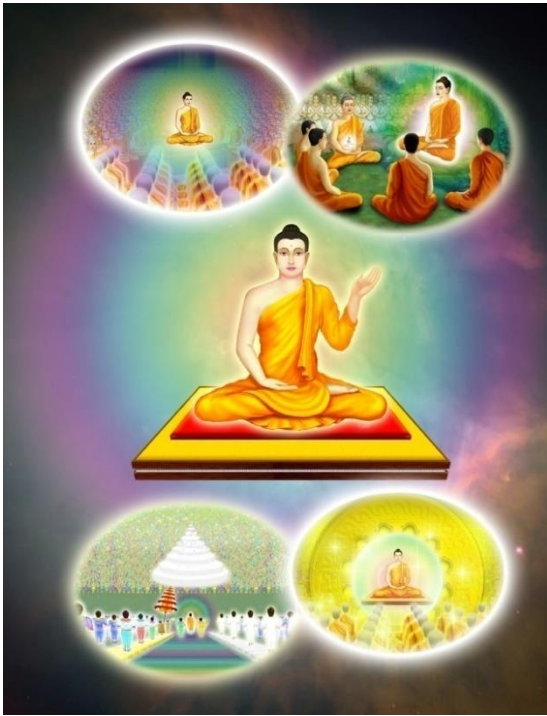

พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายก็เช่นกัน พระองค์ทรงบำเพ็ญบารมี เพื่อความเป็นพระสัมพันธัญญะพุทธเจ้า ตั้งแต่เสวยพระชาติเป็นดาบสโพธิสัตว์ชื่อสุเมธ ทรงตั้งความปรารถนาครั้งแรกไว้แทบบาทมูลแห่งพระที่บังกรพุทธเจ้า แล้วทรงบำเพ็ญพระบารมี ๓๐ ทศ ตลอดระยะเวลา ๔ อสงไขยแสนกัปจะนับประมาณมิได้ ทรงเสด็จอุบัติขึ้นด้วย **พระธรรมกาย**¹ อันทำความสิ้นอาสวะกิเลสและค้นพบพระอภิธรรมครั้งแรก ณ ภายใต้อุทุมพาโพธิมณฑล ในวันวิสาขปุณณมี หลังจากนั้นไปใน **สัปดาห์ที่ ๔** เทวดาทั้งหลายได้นิรมิตเรือนแก้วขึ้นทางด้านทิศพายัพ (ตะวันตกเฉียงเหนือ) ชื่อ รัตนมรเจตีย์ ทรงนั่งขัดสมาธิ ณ เรือนแก้วนั้น **พิจารณาอภิธรรมปิฎก** เมื่อถึงสมันตปฏิฐานซึ่งมีน้อยไม่สิ้นสุดในอภิธรรมปิฎกนี้โดยพิสดารตลอด ๑ สัปดาห์ก็ทรงรู้ทั่วถึงพระอภิธรรมปิฎกทั้งสิ้น เป็นอันประกาศความเป็นพระ

¹ สารัตถที่ปณี ภาค ๑ ข้อ 154 หน้า 326 โพธิมณฑล **ธมฺมกาเยน** (ชาโต) .

สัพพัญญูพุทธเจ้าอย่างแท้จริงในสัปดาหที่ ๔ นี้เอง โดยมีพระฉัพพรรณรังสี¹ ษานออกจากพระวรกายโดยรอบ อันเป็นสัญลักษณ์รับรองความเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า²

๔. การแสดงพระอภิธรรมครั้งแรกในโลก

ตามปกติเนื้อความของพระอภิธรรมจะมีแทรกอยู่ในพระสูตรที่มีความลึกซึ้ง เป็นธรรมะชั้นสูงต่าง ๆ ด้วยเหมือนกัน ฉะนั้นการแสดงพระอภิธรรมโดยนัยอ้อมซึ่งมิได้แสดงให้เห็นครบจบโดยสิ้นเชิง จึงปรากฏครั้งแรกในการแสดงปฐมเทศนาชื่อธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ที่ทรงแสดงแก่พระปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี

ส่วนการแสดงอภิธรรมโดยตรง ได้แสดงในพระรชาที่ ๗ คือ แสดงแบบครบจบสิ้นโดยไม่เหลือเลยทุกนัยนั้น ได้ทรงแสดงแก่เทวดาและพรหมซึ่งมาจากหิมาจักรวาลจำนวน

¹ อภ.อ.ส (ไทย) 75/34

² การพิจารณาอริยสัจพร้อมกับการสิ้นไปแห่งกิเลสอาสวะก็ย่อมมิได้แก่พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ข้อนี้จึงไม่ใช่ความต่างกันแห่งพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสัพพัญญูพุทธเจ้า และพระรัศมีปกติซึ่งมีประมาณ ๑ วา มาแต่กาลประสูติก็เป็นรัศมีปกติที่มีอยู่ทั่วไปแต่ผู้มีบุญสมณันั้น จึงทำได้เป็นเครื่องรับรองความเป็นสัพพัญญูพุทธเจ้าในเบื้องต้นไม่ ต่อเมื่อพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ ได้ทรงพิจารณาอภิธรรมโดยเฉพาะสมันตปฏิฐานซึ่งมีนัยละเอียดลึกซึ้งด้วยพระญาณอันไม่ทั่วไปแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าและเหล่าพระสาวก **พระฉัพพรรณรังสีจึงเปล่งออกจากพระศรีระกาย** จึงเป็นการรับรองความเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าอย่างแท้จริงดังกล่าวแล้ว

หลายแสนโกฏิ มีสันดุสิตเทพบุตรซึ่งอดีตเป็นพระพุทธรูปมารดาเป็นประธาน มาประชุมกัน **ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์** เป็นระยะเวลา ๓ เดือนเต็มนับตามเวลาในเมืองมนุษย์ โดยแสดงติดต่อกันทุกวันมิได้มีเว้น

ตามหลักฐานในคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จไปสู่ดาวดึงส์ในพรรษาที่ ๗ เพื่อเสด็จโปรดเทพบุตรพุทธรูปมารดาตามธรรมเนียมประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แล้วทรงแสดงพระอภิธรรม ระหว่างที่หยุดพักเพื่อทรงทำภัตตกิจและชำระพระสรีระ ก็ทรงนิรมิตพระพุทธเจ้าอีกพระองค์หนึ่งแสดงพระอภิธรรมแทน ส่วนพระองค์เสด็จไปบิณฑบาตยังอุตตรกุรุทวีป แล้วกลับมาฉันภัตตาหาร **ที่สระอโนดาต** ครั้นแล้วทรงแสดงพระอภิธรรมโดยย่อ (สังเขป) แก่พระสารีบุตรที่มาเฝ้าทุกวัน พระสารีบุตรได้นำมาสอนโดยไม่ย่อและไม่ขยายเกินไปนัก (นาตีสังเขปนาตีวิตถารนัย) แก่ภิกษุผู้เป็นลูกศิษย์ ๕๐๐ รูป ซึ่งในอดีตเคยฟังพระอภิธรรมมาแล้วในขณะที่เกิดเป็นค่างควมัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากัสสปะ ภายหลังคำสอนของท่านที่ได้รับมาจากพระพุทธองค์ได้มีการจารึกไว้ในพระอภิธรรมปิฎก ๖ คัมภีร์ในปัจจุบัน ยกเว้นกถาวัตถุซึ่งเป็นคัมภีร์ที่พระโมคคัลลีบุตรติสสะแต่งตามอุเทศ (หัวข้อ) ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้โดยย่อพอเป็นตัวอย่าง

อย่างไรก็ดี เนื่องจากพระสารีบุตรและพระโมคคัลลีบุตรติสสะได้สอนพระอภิธรรมตามนัยที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ พระอภิธรรมปิฎกที่จารึกคำสอนของทั้งสองท่านจึงจัดเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าด้วย

๕. การศึกษาพระอภิธรรมในสมัยต่าง ๆ

การศึกษาพระอภิธรรมมีมาตั้งแต่ครั้งสมัยพุทธกาลนับจากพรรษาที่ ๗ ที่พระพุทธองค์เสด็จไปแสดงที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระสารีบุตรเป็นพุทธสาวกรูปแรกที่รับมาจากพระพุทธองค์ทุกวันตลอด ๓ เดือน แล้วนำมาสอนแก่สาธุศิษย์ ๕๐๐ รูป สืบมาโดยการสาธยายและท่องจำพระอภิธรรมกันอย่างแพร่หลายและกว้างขวาง ดังปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ในจิตตสูตร อังคุตตรนิกาย จักกนิบาต ๒๒/๔๓๙ แสดงไว้ว่า

“สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ก็สมัยนั้น พระภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระจำนวนมากกลับมาจากบิณฑบาตในเวลาหลังภัตตาหาร ก็ได้นั่งประชุมกันในศาลาโรงกลม สนทนา“อภิธรรมกถา”กันอยู่ เป็นต้น ตั้งแต่พุทธกาลมาได้มีการศึกษาสืบต่อมาจนถึงสังคายนาครั้งที่ ๓ ประมาณ พ.ศ.

๒๓๕ โดยพระเถระผู้ทรงคุณเป็นที่ยอมรับในหมู่สงฆ์อันมีนามปรากฏตามหลักฐานชั้นอรรถกถา ได้แก่ **พระสารีบุตร พระภัททชิ พระโสภิตะ พระปิยชาติ พระปิยปาละ พระปิยทัสสี พระโกสิยบุตร พระลิดคะ พระสันเทหะ พระโมคคัลลบุตร พระติสสทัตตะ**

พระธัมมิมะ พระทาสกะ พระโสณกะ พระเรวตะ จนถึงยุคที่พระพุทธศาสนาในอินเดียเสื่อมถอยลง แล้วไปรุ่งเรืองในเกาะสิงหลหรือปัจจุบันเรียกว่าเกาะลังกา โดยการนำสืบกันมาของ **พระมหินทเถระ พระอัญญาเถระ พระอุตตยเถระ พระสัมพลเถระ และพระภัททเถระ** จวบจนมีการบันทึกเป็นตัวอักษรในการสังคายนาครั้งที่ ๕ หรือครั้งที่ ๒ ในศรีลังกา ราว พ.ศ. ๔๕๐ (เรื่อง พ.ศ.สังคายนาหลักฐานบางแห่งคลาดเคลื่อนกันบ้าง)

๖. การศึกษาพระอภิธรรมในประเทศไทย

จากการศึกษาประวัติศาสตร์ชาติไทยพบว่า การศึกษาพระอภิธรรมเริ่มตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีใน พ.ศ. ๑๘๒๐ – ๑๘๖๐ พ่อขุนรามคำแหงทรงทำนุบำรุงพระศาสนาเป็นอย่างดี ต่อมาพญาลิไทซึ่งเป็นพระราชนัดดาของพ่อขุนรามคำแหง ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือไตรภูมิพระร่วง เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๖ โดยมีจุดประสงค์เพื่อรักษาพระอภิธรรมของพระพุทธเจ้าไว้ และเพื่อให้ประชาชนทั่วไปมีความเข้าใจเรื่องกรรมและผลกรรมของสัตว์ทั้งหลาย ในหนังสือไตรภูมิพระร่วงนั้นกล่าวถึงปรมาตถธรรมคือ จิต เจตสิก และรูป ในคนและสัตว์ที่มีการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ใน ๓๑ ภูมิ ทั้งของกามภูมิ รูปภูมิและอรูปภูมิ โดยจะไปเกิดในภพภูมิใดขึ้นอยู่กับกรรมกระทำของตนเอง เมื่อยังเกิดอยู่ก็ต้องเสวยสุขทุกข์คละเคล้ากันไปอยู่เสมอ

นอกจากนี้ยังได้แสดงถึงนิพพานว่าเป็นสภาวะที่พ้นจากความทุกข์ทั้งปวงเหล่านั้น แต่เนื่องจากพระอภิธรรมเป็นธรรมะชั้นสูง ลึกซึ้ง ยากที่จะเข้าใจและศึกษา โดยเฉพาะพุทธศาสนิกชนที่เป็นคนธรรมดาทั่วไปที่มีภูมิปัญญาทางธรรมอย่างจำกัด และส่วนมากก็ยังเข้าใจกันว่าพระอภิธรรมเหมาะแก่เวทดาเท่านั้น จึงทำให้มีผู้สนใจน้อย

เมื่อถึง พ.ศ. ๒๓๑๐ ไทยเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า บ้านเมืองระส่ำระสายขาดผู้นำที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา พระอภิธรรมซึ่งธรรมดาก็เป็นเรื่องที่ยากอยู่แล้ว ก็ยิ่งไม่ค่อยมีใครสนใจ คงมีแต่การสวดพระอภิธรรมเป็นพิธีกรรมในการบำเพ็ญกุศลให้แก่ผู้ตายเท่านั้น แต่ในหนังสือตำนานพระอภิธรรม โดยอาจารย์ธนิต อยู่โพธิ์ กล่าวไว้ว่า มีการสวดพระอภิธรรมอย่างจริงจังเมื่อประมาณต้นรัชกาลที่ ๕ (เสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓) และมีหลักฐานเป็นหนังสือ ๒ เล่ม คือ อภิธรรมมัตถสังคหะ พิมพ์ครั้งที่ ๒ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๐ และหนังสืออภิธรรมฉบับสมบูรณ์ โดยนำเอาเทศนาพิสดารของเก่า พิมพ์ไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ ดังที่ระบุไว้ในคำนำ มาพิมพ์ใหม่โดยสำนักพิมพ์เสียงเชียงใหม่ ปี ๒๕๕๔ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการศึกษาพระอภิธรรมและกุศโลบายในการสืบทอดความรู้พระอภิธรรม บรรพบุรุษไทยได้ทำมากันอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

เมื่อถึงปี พ.ศ.๒๔๗๕ พระอาจารย์พม่าชื่อ **ภัททันตวิลาส** เจ้าอาวาสวัดปรก ทรอก จันท์ เขตยานนาวา กรุงเทพมหานคร ได้เริ่มทำการสอนวิปัสสนาภาวนาตามนัยแห่งพระอภิธรรม จนได้ลูกศิษย์ที่สำคัญคนหนึ่งคือ อุบาสิกา**แนบ มหานีรานนท์** ซึ่งเรียนพระอภิธรรมทั้งภาคปริยัติ และปฏิบัติอยู่หลายปี จนพระอาจารย์ให้คุณแนบนี้ทำหน้าที่สอนวิปัสสนาภาวนาและพระอภิธรรมแทน ในเวลาใกล้ ๆ กันนี้ พระอาจารย์พม่า ภัททันตวิลาส ได้เชิญอาจารย์**ฆราวาสพม่า**ชื่อ **อาจารย์สาย สายเกษม** จากจังหวัดลำปาง มาช่วยการศึกษาปริยัติ และการปฏิบัติธรรมโดยนัยอภิธรรม จึงเริ่มมีการสอนเป็นชั้นเรียนที่แน่นอนขึ้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๐ ณ **วัดระฆังโฆสิตาราม ธนบุรี** โดยมีท่านเจ้าคุณพระภานุภาวนิกธมเถระ (สุข ปวโร)

เป็นอาจารย์ใหญ่ร่วมกับ อาจารย์สาย อาจารย์แนบ และพระทิพย์ปริญญา (ซึ่งทั้งหมดเป็นศิษย์ของพระอาจารย์ภัททันตวิลาส ทั้งสิ้น) ได้ใช้ตำราพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ๙ ปริจเฉท เป็นบรรทัดฐาน ในระหว่างนี้ก็มีการเปิด การศึกษาและการสอน

ปริยัติและปฏิบัติทางพระอภิธรรมขึ้นที่วัดสามพระยา วัดมหาธาตุฯ กทม. และต่างจังหวัด เช่น อยุธยา ลพบุรี ฯลฯ อีกหลายจังหวัด

ในพระธรรมเทศนา ๖๕ กัณฑ์ของพระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี หลวงพ่อวัดปากน้ำภาษีเจริญ (สด จนทสโร) ลงวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๙๖ ก็ได้กล่าวไว้ว่า คุณพระทิพย์ปริญญา¹ สอนพระอภิธรรมให้กับพระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกาที่วัดปากน้ำ หลวงพ่อวัดปากน้ำจึงเทศน์เรื่องจิตปรมัตถ์เพื่อเกื้อกูลแก่ผู้กำลังศึกษาพระอภิธรรมด้วย

¹ ไม่ใช่พระ แต่เป็นชื่อยศศักดิ์ของทางโลกสมัยนั้น

ในปี พ.ศ.๒๕๙๑ ท่านเจ้าคุณ**พระพิมลธรรม (อาสภะเถระ)** เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุฯ ดำรงตำแหน่งองค์สังฆมนตรีว่าการองค์การปกครองคณะสงฆ์ประเทศไทยด้วย ได้ติดต่อกับรัฐบาลประเทศพม่า (๗พจนฯ อุณู เป็นนายกรัฐมนตรี) ขอให้ส่งพระอาจารย์พม่าผู้เชี่ยวชาญพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ มาช่วยสอนพระอภิธรรมในประเทศไทย สภาแห่งคณะสงฆ์พม่าจึงส่งพระพม่า ๒ รูป คือ **พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ** และ**พระอาจารย์เตชินทะ ฐัมมาจริยะ** มาจำพรรษาเริ่มแรกอยู่ที่ **วัดปรก ยานนาวา** กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๙๒ ครั้นต่อมาได้ย้ายไปสอนพระอภิธรรม ที่**วัดระฆังฯ**

ในปี พ.ศ. ๒๕๙๖ ได้มีการเปิดสอนพระอภิธรรมขึ้นอีกแห่งหนึ่งที่ “โรงเรียนบรรยายอภิธรรมปิฎก” ที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ตรงข้ามวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ ซึ่งอีก ๔ ปีต่อมาก็มีการจัดตั้ง “พระอภิธรรมมูลนิธิ” ขึ้นโดยอาจารย์**บุญมี เมธางกูร** รับผิดชอบเรื่องการสอนพระอภิธรรมร่วมกับอาจารย์แนบและคุณ**พระชาญ บรรณกิจ** ขยายการสอนให้มามากขึ้น ซึ่งต่อมาอภิธรรมมูลนิธิก็ย้ายตามพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ไปอยู่ที่ถนนพระอาทิตย์ แล้วแยกตัวออกจากพุทธสมาคมฯ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๙ ไปเปิดการสอนต่อที่โรงเรียนมงคลทิพย์ วัดพระเชตุพนฯ และพอถึงปลายปี พ.ศ. ๒๕๒๙ พระอภิธรรมมูลนิธิก็ย้ายออกไปจากวัดพระเชตุพนฯ ไปเปิดที่ทำการใหม่อยู่ตรงข้ามพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม แล้ววัดพระเชตุพนฯ ก็จัดตั้งมูลนิธิวัดพระเชตุพนฯ ขึ้นทำการสอนพระอภิธรรมต่อไปที่ “**โรงเรียนพระอภิธรรมมงคลทิพย์มุนี**” พระอภิธรรมจึงได้มีการศึกษาและสอนที่วัดพระเชตุพนฯ เป็นเวลา ๒๖ ปีมาแล้ว トラบเท่าทุกวันนี้

พระอาจารย์เตชินทะ สอนพระอภิธรรมอยู่ไม่นานนักก็เดินทางกลับไปพม่า แล้วไม่ได้กลับมาอีก ส่วน**พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ** อยู่สอนตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๒ พอถึงปี พ.ศ. ๒๔๙๓ ได้ตั้ง **“อภิธรรมมหาวิทยาลัย”** ขึ้นที่วัดระฆังโฆสิตาราม จัดหลักสูตรการศึกษา ๙ ชั้น ใช้เวลาศึกษาทั้งสิ้น ๗ ปีครึ่ง แบ่งเป็นชั้นจุฬ่อภิธรรมิกะ (๑ ปี ๖ เดือน) มัชฌิมอภิธรรมิกะ และมหาอภิธรรมิกะ (๖ ปี) ในแต่ละชั้นจะแบ่งเป็นชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก รวมหลักสูตรอภิธรรมทั้งหมดจึงเป็น ๙ ชั้น ผู้ที่สำเร็จได้เป็น **“อภิธรรมบัณฑิต”** ซึ่งสามารถศึกษาต่อในระดับอาจารย์อีก ๖ ชั้นต่อไป โดยต้องทำการศึกษาค้นคว้าเอง เขียนวิทยานิพนธ์ และมีการสอบอภิธรรมบัณฑิตชั้นสูงทุกปี

ต่อมาที่**วัดมหาธาตุฯ** ได้มีการสอนอภิธรรมขึ้นที่โรงเรียน **“อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย”** ในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ขึ้น และในปีต่อ ๆ มา ก็มีการเปิดสำนักเรียนพระอภิธรรมตามวัดต่าง ๆ

ในต่างจังหวัดอีกไม่ต่ำกว่า ๕๐ แห่ง นับว่าเป็นความก้าวหน้าในด้านการศึกษาพระอภิธรรมในประเทศไทย โดยเริ่มต้นที่พระอาจารย์พม่า ภัททันตะวิลาสะ ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ – พ.ศ. ๒๔๙๐

ต่อด้วยพระอาจารย์ สัทธัมมโชติกะ รัจฉาจาริยะ ซึ่งเป็นผู้ตั้งต้นวางรากฐานการศึกษาพระอภิธรรม โดยเมื่อท่านมาสอนพระอภิธรรมทั้งภาคปริยัติและภาคปฏิบัติที่วัดระฆังฯ ตั้งแต่ปี

พ.ศ. ๒๔๙๓ ในตอนแรกต้องใช้ล่ามช่วยแปล ต่อมาอีก ๑ ปี ท่านเรียนภาษาไทยได้แล้ว ท่านจึงเขียนตำราเรียนเป็นภาษาไทย จัดวางหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเป็นชั้น ๆ ตามลำดับชั้นตอนดังกล่าวมาแล้ว โดยใช้ตำราอภิธรรมมัตถสังคหะ ๙ ปริเฉทเป็นบรรทัดฐาน และนำเนื้อความในอภิธรรมปิฎกมาเพิ่มเติมให้ครบ ๙ ชั้น ผู้ที่ศึกษาตำรานี้จบแล้ว ก็อาจไปศึกษาต่อในพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ต่อไปอีกได้

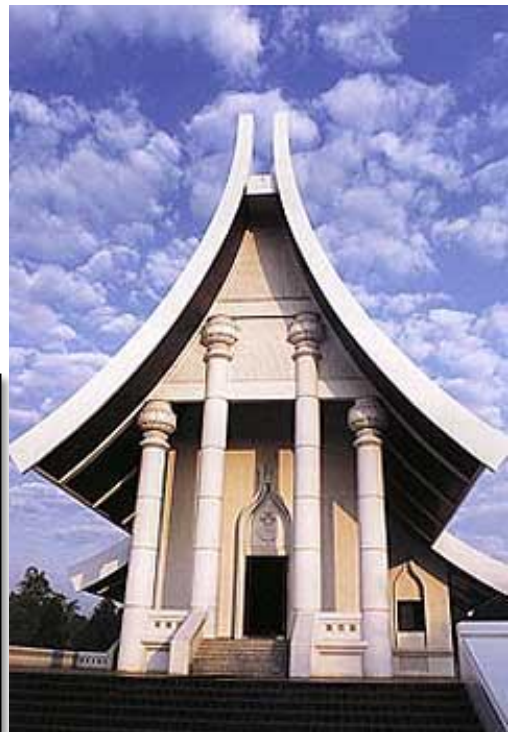
จะเห็นได้ว่าการศึกษาพระอภิธรรมในประเทศไทยได้ดำเนินการมาเพียง ๖๐ ปีเท่านั้น ยังไม่ได้รับความสนใจจากพุทธศาสนิกชนเท่าที่ควร เนื่องจากพระอภิธรรมเป็นธรรมชั้นสูง ซึ่งเป็นปรมัตถธรรม มีการแสดงเกี่ยวกับเรื่อง จิต เจตสิก รูป และนิพพานเท่านั้น จึงเป็นการศึกษาเรื่องชีวิตที่ลึกซึ้งมาก บุคคลผู้จะศึกษาต้องมีศรัทธา สนใจที่จะรู้ว่าชีวิตคืออะไร ตายแล้วไปไหน การเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏเป็นทุกข์ของชีวิตเพราะเหตุไร จะแก้ไขปัญหาของชีวิตได้อย่างไร ฯลฯ เป็นต้น พระอภิธรรมจะให้คำตอบที่ละเอียดลึกซึ้ง แต่ก็ไม่แพร่หลาย มีผู้ศึกษาพระอภิธรรมจำนวนน้อย

การศึกษาพระอภิธรรมในปีแรก ๆ นั้นมีนักศึกษาจำนวนน้อยมาก จึงยังไม่มีการวัดผลของการศึกษา ต่อมา “อภิธรรมมหาวิทยาลัย” ได้จัดให้**มีการสอบขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๙๘** มีผู้จบหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมเป็น “อภิธรรมบัณฑิต” เป็นรุ่นแรกของการศึกษา เป็นพระภิกษุ สามเณร แม่ชี อุบาสก อุบาสิกา เท่าที่มีการศึกษาและการสอนพระอภิธรรมเป็นเวลา ๖๐ ปีที่แล้วมานี้ มีนักศึกษาที่สอบไล่สำเร็จอภิธรรมตรี โท เอก ประมาณกว่าหนึ่งพันคน และที่ได้ “อภิธรรมบัณฑิต” ประมาณ ๒๐ ท่าน แม้ปัจจุบันนี้ ก็มีนักศึกษาพระอภิธรรมในกรุงเทพฯ ไม่กี่ร้อยคน รวมกับต่างจังหวัดด้วยแล้วมีประมาณพันกว่าคน สำหรับครูอาจารย์ที่สอนพระอภิธรรมนั้นก็มิเป็นจำนวนไม่ถึงร้อย เนื่องจากเป็นการศึกษาเกี่ยวกับจิต จึงมีคนสนใจน้อย

๗. พระอภิธรรมศึกษา วัดพระธรรมกาย

นับเป็นโอกาสดีที่มหาเถรสมาคมได้เมตตาแนะนำให้วัดพระธรรมกายเปิดการศึกษาพระอภิธรรมขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๒ เป็นต้นมา จนถึงปัจจุบันมีนักศึกษาพระอภิธรรม **หลักสูตรอภิธรรมบัณฑิต** ประมาณพันกว่าท่านแล้ว โดยในระยะแรกใช้หลักสูตร ๙ ชั้น ของพระสังฆมณฑลสังฆราชระชาวม่า ใช้เวลาศึกษา ๗ ปี ๖ เดือน ต่อมาสำนักเรียนพระอภิธรรมวัดพระธรรมกายเห็นว่า หลักสูตรเดิมต้องใช้เวลาในการศึกษาและต้องทำความเข้าใจมาก เหมาะสำหรับผู้ที่มีศรัทธาแรงกล้าใใคร่ในการศึกษาอย่างจริงจัง ไม่สามารถอำนวยความสะดวกแก่สาธุชนทั่วไปที่จะศึกษาเพื่อนำไปใช้ในชีวิตรประจำวันสำหรับการสร้างบารมีได้เท่าที่ควร

ดังนั้นในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ สำนักเรียน

พระอภิธรรมวัดพระธรรมกาย จึงได้เริ่มเปิดหลักสูตร **“อภิธรรมศึกษา”** ขึ้นอีกหลักสูตรหนึ่ง จนถึงปัจจุบัน โดยโครงสร้างเนื้อหาได้นำมาจากคัมภีร์อภิมมัตถถสังคหะ ๙ ปริจเฉทเป็นบางส่วนเพื่อต่อการจัดหลักสูตร ส่วนรายละเอียดที่มาประกอบ นำมาจากพระไตรปิฎกบ้าง คัมภีร์อื่นบ้าง จากคำสอนแนวปฏิบัติของท่านพระอาจารย์ชั้นหลังบ้างตามความเหมาะสม โดยจัดหลักสูตรการศึกษาเป็น ๔ ปี คือ

ปีที่ ๑ จิตและเจตสิกปรมาัตถ์

ศึกษาความหมายที่แท้จริงของจิต ประเภทของจิตที่เกิดขึ้นในสรวรพัสตร์ทั้งหลาย พฤติกรรมโดยรวมของบุคคลอันเป็นผลมาจากจิตแต่ละประเภท

ศึกษาความหมายของเจตสิก ประเภทของเจตสิกที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิต กลุ่มเจตสิกที่เกิดพร้อมกับจิตแต่ละดวง พฤติกรรมของบุคคลอันเป็นผลมาจากเจตสิกแต่ละดวง ประโยชน์ของการศึกษาเรื่องจิตเจตสิก

ปีที่ ๒ กายในกายวิทยา รูปปรมาัตถ์, และ วิถีโพธิสัตว์

ศึกษาความหมายและประเภทของกายในกายภายในตัวเรา หน้าที่ของกายแต่ละประเภทภายในตัวเรา ซึ่งเป็นผู้ทำให้สิ้นทุกข์เข้าถึงบรมสุข

ศึกษาความหมายของรูป ประเภทของรูปปรมาัตถ์ ประโยชน์ของการศึกษาเรื่องรูป ศึกษาประเภทและการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ ๓ ประเภท เพื่อเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตได้ถูกต้องและปลอดภัยในสังสารวัฏจนสิ้นสุดทุกข์

ปีที่ ๓ วิถีจิตเบื้องต้น การไปเกิดมาเกิด ภูมิและกรรมวิทยา

ศึกษาความหมายของวิถีจิต ประเภทของวิถีจิตและการเกิดขึ้นของวิถีจิตโดยย่อ ประโยชน์ของการเรียนเรื่องวิถีจิต

ศึกษาความหมายและประเภทของจิตพื้นวิถึ อันเนื่องด้วยการไปเกิด (ตาย) การมาเกิด (ปฏิสนธิ) ภูมิเป็นที่เกิดของสัตว์ กรรมและประเภทของกรรม

ปีที่ ๔ ตันติธรรม

ศึกษาความหมายและองค์ของปฏิจจสมุปบาท และ การทำลายวงวัฏจักร

ศึกษาความหมายของนิพพาน ประเภทของนิพพาน และลักษณะของนิพพาน

ศึกษาความหมายและประเภทของมรรควิถึ ๔ รูปแบบในพระไตรปิฎก เพื่อการดำเนินจิตสู่มรรคผลนิพพานตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา, ธรรมอันเป็นเหตุอดีต เหตุปัจจุบัน และเหตุในอนาคตเพื่อการบรรลุมรรคผลนิพพาน

สำนักเรียนพระอภิธรรมวัดพระธรรมกายพิจารณาเห็นว่า หลักสูตรที่ริเริ่มใช้ดังกล่าว มีเนื้อหาที่เข้าใจง่าย สำหรับการนำไปใช้ได้จริงแต่ก็ยังคงหลักทางวิชาการเอาไว้ด้วย จึงได้เห็นสมควรให้มีการเปิดเรียน **“พระอภิธรรมศึกษาทางไกล”** ขึ้น เพื่อเป็นการปลุกฝัง สัมมาทิฐิให้แก่วุทธศาสนิกชนได้อย่างกว้างขวาง และครบวงจรแห่งการเรียนรู้และนำไป ปฏิบัติได้จริง จึงได้เริ่มเปิดการเรียนการสอนหลักสูตรพระอภิธรรมศึกษาทางไกลอย่าง จริงจังในปี พ.ศ.๒๕๔๘ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันนี้

สรุป ประวัติการสืบทอดพระอภิธรรม

- ๑.) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แสดงอภิธรรมปิฎก ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ในพรรษาที่ ๗
หลังจากตรัสรู้ แก่เทวดาและพรหม มีเทพบุตรพุทธมารดาเป็นประธาน
- ๒.) พระสารีบุตรได้รับฟังพระอภิธรรมแบบย่อโดยตรงจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
- ๓.) พระสารีบุตรได้แสดงอภิธรรมแก่สังฆวิหาริกของท่าน ๕๐๐ รูป แบบไม่ย่อไม่พิสดารนัก
- ๔.) รายนามพระเถระในอินเดียนำพระอภิธรรมเผยแผ่สืบต่อมา คือ
 1. พระภัททชิ 2. พระโสภิตะ 3. พระปิยชาลี 4. พระปิยปาละ 5. พระปิยทัสสี
 6. พระโกสิยบุตร 7. พระลิตควะ 8. พระสันเทหะ 9. พระโมคคลีบุตร
 10. พระติสสทัตตะ 11. พระธัมมิมะ 12. พระทาสกะ 13. พระโสณกะ 14. พระเวตตะ
- ๕.) รายนามพระเถระในศรีลังกาที่นำอภิธรรมเผยแผ่สืบต่อมา คือ
 1. พระมหินทเถระ 2. พระอัญญาเถระ 3. พระอุตตยเถระ 4. พระสัมพลเถระ
 5. พระภัททะเถระ
- ๖.) ในประเทศไทย การศึกษาพระอภิธรรมเริ่มตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีใน พ.ศ. ๑๘๒๐ – ๑๘๖๐ พ่อขุนรามคำแหงทรงทำนุบำรุงพระศาสนาเป็นอย่างดี ต่อมาพญาลีไท ซึ่งเป็นพระราชนัดดาของพ่อขุนรามคำแหง ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือไตรภูมิพระร่วง เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๖ เพื่อรักษาความรู้ในอภิธรรม
- ๗.) พ.ศ. ๒๔๗๕ พระอาจารย์พม่าชื่อ ภัททันตวิลาส เจ้าอาวาสวัดปรก ตรอกจันทน์ เขต ยานนาวา กรุงเทพมหานคร เปิดสอนวิปัสสนาแนวอภิธรรม
- ๘.) พระอาจารย์พม่า ภัททันตวิลาส ได้เชิญอาจารย์ขรवासพม่าชื่อ อาจารย์สาย สายเกษม จากจังหวัดลำปาง มาช่วยการศึกษาปริยัติและการปฏิบัติธรรมโดยนัยอภิธรรม จึงเริ่มมีการสอนเป็นชั้นเรียนที่แน่นอนขึ้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๐ ณ วัดระฆังโฆสิตาราม ธนบุรี
- ๙.) ในปี พ.ศ. ๒๔๙๑ ท่านเจ้าคุณพระพิมลธรรม (อาสภะเถระ) เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุฯ ได้ติดต่อกับรัฐบาลประเทศพม่า ทางสภาแห่งคณะสงฆ์พม่าจึงส่งพระพม่า ๒ รูป คือ พระ

อาจารย์สัทธัมมโชติกะ รัจฉาจารย์ และพระอาจารย์ เตชินทะ รัจฉาจารย์ มาจำพรรษา
เริ่มแรกอยู่ที่วัดปรก ยานนาวา กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ ครั้น
ต่อมาได้ย้ายไปสอนพระอภิธรรมที่วัดระฆังฯ

- ๑๐.) ในปี พ.ศ. ๒๔๙๖ ได้มีการเปิดสอนพระอภิธรรมขึ้นอีกแห่งหนึ่งที่ “โรงเรียนบรรยาย
อภิธรรมปิฎก” ที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ตรงข้ามวัดบวร
นิเวศวิหาร กรุงเทพฯ
- ๑๑.) ประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๐ มีการจัดตั้ง “พระอภิธรรมมูลนิธิ” ขึ้นโดยอาจารย์บุญมี
เมธางกูร รับผิดชอบเรื่องการสอนพระอภิธรรมร่วมกับอาจารย์แนบและคุณพระชาญ
บรรณกิจ ขยายการสอนให้มามากขึ้น ซึ่งต่อมาอภิธรรมมูลนิธิก็ย้ายตามพุทธสมาคม
แห่งประเทศไทยไปอยู่ที่ถนนพระอาทิตย์ แล้วแยกตัวออกจากพุทธสมาคมฯ
- ๑๒.) เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๙ ไปเปิดการสอนต่อที่โรงเรียนมงคลทิพย์ วัดพระเชตุพนฯ
- ๑๓.) พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ อยู่สอนตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๒ พอถึงปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ได้ตั้ง
“อภิธรรมมหาวิทยาลัย” ขึ้นที่วัดระฆังโฆสิตาราม จัดหลักสูตรการศึกษา ๙ ชั้น ใช้เวลา
ศึกษาทั้งสิ้น ๗ ปีครึ่ง มีการสอบครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๓๘
- ๑๔.) ในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ วัดมหาธาตุฯ ได้มีการสอนอภิธรรมขึ้นที่โรงเรียน “อภิธรรมโชติกะ
วิทยาลัย”
- ๑๕.) ในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ สำนักเรียนพระอภิธรรม วัดพระธรรมกาย ได้เปิดหลักสูตร
“อภิธรรมศึกษา” ต่อมาเพื่อความสะดวกแก่นักศึกษาที่อยู่ต่างจังหวัดและ
ต่างประเทศให้มีโอกาสได้ศึกษา ในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ จึงได้เปลี่ยนหลักสูตรเป็น
“อภิธรรมศึกษาทางไกล”

คุณกรภิกษุทั้งหลาย เราข่อมกล่าวการตั้งอยู่ในอภัตตผล ด้วยการไปครั้งแรกเท่านั้นหามิได้ แต่การตั้งอยู่ในอภัตตผลนั้น ข่อมมิได้ด้วยการศึกษาโดยลำดับ ด้วยการทำโดยลำดับ ด้วยความปฏิบัติโดยลำดับ คุณกรภิกษุทั้งหลาย ก็การตั้งอยู่ในอภัตตผล ข่อมมิได้ด้วยการศึกษาโดยลำดับ ด้วยการทำโดยลำดับ ด้วยความปฏิบัติโดยลำดับอย่างไร?

คุณกรภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรในธรรมวินัยนี้ เกิดศรัทธาแล้วข่อมเข้าไปใกล้ เมื่อเข้าไปใกล้ข่อมนั่งใกล้ เมื่อนั่งใกล้ข่อมเงียโสตกลง เมื่อเงียโสตกลงแล้วข่อมฟังธรรม ครั้นฟังธรรมข่อมทรงธรรมไว้ ข่อมพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงไว้แล้ว เมื่อพิจารณาเนื้อความอยู่ ธรรมทั้งหลายข่อมทนได้ซึ่งความพินิจ เมื่อธรรมทนความพินิจได้อยู่นั้นข่อมเกิด เมื่อเกิดนั้นข่อมแล้ว ข่อมอุตสาหะ ครั้นอุตสาหะแล้ว ข่อมไตร่ตรอง ครั้นไตร่ตรองแล้ว ข่อมตั้งความเพียร เมื่อมีตนส่งไปแล้ว ข่อมทำให้แจ้งชัดซึ่งบรมสัจจะด้วยกาย และข่อมแทงตลอดเห็นแจ้งบรมสัจจะนั้นด้วยปัญญา (ม.ม.กัฎฐกัณฐกสูตรที่ ๑๐ (ไทย) 13/238/182)